

Nödvärn och andra ansvarsfrihetsgrunder

Texten är sammanställd av Stefan Zetterström, universitetsadjunkt i civilrätt, Juridiska institutionen vid Uppsala universitet.

Allmänt

Allmänna *objektiva ansvarsfrihetsgrunder* utesluter ansvar för brott. Det finns tillfällen och situationer där vi faktiskt har rätt att misshandla någon eller slå sönder annans egendom. Även om de såväl objektiva som subjektiva förutsättningarna för ett brott är uppfyllda kan ansvar för brott vara uteslutet. Se följande exempel:

Personen A utsätts för ett provocerat fysiskt angrepp från personen B. A svarar med att slå tillbaka och lyckas få in ett (knytnävs)slag på B, som medför att B faller till marken och ger upp. Åklagaren och domstolen har nu att ta ställning till om personen A kan göras ansvarig för sitt utövade (försvars)våld? Objektivt sett uppfyller A:s knytnävsslag och dess effekt förutsättningarna för misshandel, se BrB 3 kap. 5 §. Vi kan även utgå ifrån att A även har haft uppsåt till att slå och att smärta för B kom att bli följden av slaget. Dessa omständigheter skulle i normalfallet vara tillräckliga för en fällande dom. Personen A gör dock gällande att han utövat sitt våld i försvar mot personen B:s angrepp. Om det visar sig att det gått till på det sätt A påstår och våldet inte varit *uppenbart oförsvarligt* så kommer inte A att dömas för misshandel. A har använt sig av sin nödvärnsrätt, se BrB 24 kap. 1 §.

Nödvärn

Nödvärn är en objektiv ansvarsfrihetsgrund. Av BrB 24 kap 1 § framgår att bedömningen av nödvärnsrätten bland annat skall göras med hänsyn till *angreppets beskaffenhet* och *omständigheterna i övrigt*. Dessutom får inte nödvärnsvåldet vara *uppenbart oförsvarligt*. Det sistnämnda betyder förenklat att man "inte får bruka mer våld än vad nöden kräver"!

Det brottsliga angrepp som skall avväjas måste vara påbörjat eller överhängande. Det får inte vara avslutat. Den som slår till någon som vänt en ryggen kan inte åberopa nödvärn som försvar. Angriper man någon som avslutat sitt brottsliga angrepp så är det inte nödvärn utan närmast frågan om "hämd". Att det är ett *brottsligt* angrepp som skall avväjas innebär bland annat att det inte är möjligt att åberopa nödvärn mot nödvärn. Om A börjar att slå B, som försvarar sig mot A, så kan inte A när han eller hon sedan fortsätter att slå också åberopa nödvärn.

Det är även möjligt att åberopa nödvärn för annans räkning. Om vi tänker oss att den vuxne A angriper ett försvarslöst barn med slag och sparkar, så har B rätt att använda barnets rätt till nödvärn och på så sätt försöka avväja A:s fortsatta angrepp.

I vissa fall kan den som "tror" sig befinna sig i en nödvärnssituation faktiskt klara sig från ansvar. Vi antar att A befinner sig i en situation där han eller hon "tror" sig befinna sig i en situation där han eller hon får bruka våld. Om domstolen finner att A:s missuppfattning om läget var ursäktlig, så kan A gå fri från ansvar. Denna del av nödvärnsrätten brukar betecknas som *subjektivt nödvärn* eller "putativt nödvärn".

Slutligen kan påpekas att den som har rätt till nödvärn även kan vara fri från ansvar trots att nödvärnsvåldet passerat gränsen för uppenbart oförsvarligt. Av BrB 24 kap 6 § framgår att om någon gjort mer än vad som är acceptabelt som nödvärn kan han eller hon ändå gå fri om omständigheterna varit sådana att han *svårligen kunde besinna sig*. I dessa fall brukar man tala om *nödvärnsexcess*. Det finns situationer där det angrepp som skall avväjas är av sådan art att den som har rätt till nödvärn inte rimligen kan förväntas handla fullständigt rationellt. Den far eller mor som ser sitt barn utsättas för ett kraftigt våld kan (ursäktligt) förlora fattningen när han eller hon skall försvara sitt barn. Risken är överhängande att den som har rätt till nödvärn kommer att gå längre än vad BrB 24 kap 1 § tillåter.

Övrigt

Utöver nödvärnsrätten finns det ytterligare några s.k. objektiva ansvarsfrihetsgrunder, såsom *nöd*, *angrepp på egen rättssfär*, *rättslig befogenhet*, *förmans befallning* samt *samtycke*, se BrB 24 kap. 2–5 och 7–8 §§.

Angrepp på egen rättssfär – som inte omnämns i BrB 24 kap. – innebär förenklat att det inte är straffbart att skada sig själv eller sin egendom. Det är inte heller möjligt att stjäla från sig själv.

Samtycke är i vissa avseenden nära besläktat med angrepp på egen rättssfär. Den som med ditt samtycke tar din bil kan inte straffas, eller den som med ditt samtycke ger dig en örfil. Däremot är det inte möjligt att samtycka till (grov) misshandel. Samtycket kan inte åberopas av den som misshandlat dig! Däremot kan samtycket ha betydelse vid valet av påföljd/straff. Domstolen kommer sannolikt att döma den som misshandlat till en lindrigare påföljd än vad som varit fallet vid en oprovocerad misshandel.

Nöd – i princip en utvidgning av bl.a. nödvärn. Att exempelvis utan tillåtelse ta en annans båt för att rädda en människa som håller på att drunkna en bit ut från stranden, är inte straffbart. Brottet skulle annars sannolikt ha varit, egenmäktigt förfarande enligt Brottsbalken 8 kap. 8 §. Nöd går att åberopa när man skall rädda andra människor från att skada sig eller t.o.m. från att dö. Nöd kan även åberopas för att skydda annans egendom från att förstöras. Om du exempelvis upptäcker att det brinner i din grannes hus, och grannarna är bortresta, så kan du åberopa nöd om du tvingas bryta upp ett fönster eller slå sönder fönstret för att snabbt komma in och släcka. Brottet skulle annars sannolikt ha varit, skadegörelse enligt Brottsbalken 12 kap. 1 §.

Rättslig befogenhet tillkommer bland annat polismän, som i sin tjänsteutövning har en vidare rätt att bruka våld i vissa situationer.

Förmans befallning berör främst militären. Brott som någon begår för att verkställa en order av en överordnad kan i vissa fall frita den som verkställt ordern från ansvar för brott.